

ZNANOST I ETIKA U SVJETLU RUSSELLOVIH RAZMATRANJA

MILENA RADOVAN
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 17
Pregledni rad

Primljeno: 1988 - 05-02

U članku se raspravlja o odnosu između znanosti i etike prateći Russellovo razmatranje problema. Pokazuje se da je strogo podvajanje činjeničnog i vrijednosnog u filozofiji neopravdano, te da znanost nije potpuno vrijednosno neutralna, kao što ni etika nije potpuno nespoznajna.

Problem odnosa između znanosti i etike o kojem se ranije raspravljalo kao odnosu razuma i morala, a koji uključuje bitna pitanja o odnosu činjenica i vrijednosti u filozofiji, aktualizira se danas kao odnos između znanosti i etike u tom smislu što je znanost jedan od najizrazitijih fenomena suvremenog svijeta i čovjeka, s neslućenim mogućnostima primjene svojih rezultata i što time može djelovati na razne načine s obzirom na smisao i vrijednost: znanost može biti svrha sebi samoj, a može biti, i trebala bi u prvom redu biti, sredstvo za unapređenja i ljudskog života. Kako etika, kao teorijska disciplina, razmatra prije svega, osnovne pretpostavke morala i načine opravdanja principa djelovanja uvažavajući smisao i vrijednost, te ispituje principe moralnog rasuđivanja, odlučivanja i djelovanja, prirodno je da se u složenosti ljudske prakse, čije su djelo i znanost i moral, otvore pitanja o etičnosti znanosti kao i o naučnosti etike. To uključuje pitanja o smislu i svrsi znanstvenih rezultata, kao i pitanja o mogućnosti etike da dokaže ili opravda osnovne etičke kategorije, što vodi k pitanjima o tome da li se moralni dijalog može voditi naučnim metodama, te kakvo je mjesto rezultata znanosti u etičkoj teoriji.

Od vremena kada je novovjekovna znanost sve više vodila k apsolutiziranju objektivnog istraživanja, te isključivala sve subjektivno kao smetnju objektivnosti naučnih istraživanja, iskazujući na neki način etičku ravnodušnost koja se često problematizira i danas, postavila se razlika između empirijske, deskriptivne znanosti, s jedne strane, te subjektivnih osjećaja, vrednovanja i uvjerenja, s druge strane. Odatle je razlika između činjeničnih iskaza koje bi sadržavala znanost i moralnih vrednovanja koja su stvar osjećaja, postepeno zauzela svoje mjesto preko Humea i kasnije, logičkih pozitivista kao oštro razlikovanje između činjenica i vrijednosti u filozofiji.

David Hume je problem postavio tako što tvrdi da se iz iskaza o činjenicama ne mogu izvoditi normativni, vrijednosni iskazi, te da je

nepريمjerene i pogrešno »jeste« iskaze zamjenjivati s »treba da« iskazima. G. E. Moore u svojoj »Principia Ethica« naziva izvođenje vrijednosnih iskaza iz činjeničkih naturalističkom pogreškom, te tvrdi da vrijednosti imaju nekognitivna svojstva. Moore je u »Principia Ethica« ukazivao na razliku između prirodnih svojstava stvari i oznake da je nešto dobro. Tako npr. boja kao prirodna, objektivna osobina vanjske stvari može se verificirati, dok to nije isti slučaj s dobrom koje, po Mooreu, nije prirodno svojstvo kao što su npr. zeleno, visoko, teško i slično, a naturalistička pogreška upravo proizlazi, kaže Moore, iz toga što se dobro pokušalo svesti na prirodna svojstva; dobro je za njega isto tako temeljna, objektivna osobina kao što su i prirodne osobine. To je shvaćanje ostalo karakteristično za intuicizam po kojemu, stvarima ili djelima, pripada posebna, moralna karakteristika koja se izravno uvida i, ne da se svesti na prirodna svojstva ili ponašanje.

Russell je jedno vrijeme stajao na Mooreovim pozicijama u etici, te smatra da su »dobro« i »loše« kvalitete koji pripadaju objektima nezavisno od naših opažanja, a »kada se dvoje ljudi razlikuju u svom poimanju da li je nešto dobro ili loše, samo jedan od njih može biti u pravu, iako može biti vrlo teško znati koji je u pravu«. ¹ »Dobro« ili »loše« neke stvari ne može se izvesti iz bilo kojeg od njenih drugih svojstava, tako da: »Znanje o tome da stvari postoje, postojale su ili će postojati ne može uopće ništa kazati o tome da li su one dobre«. ²

U daljnjem svom gledanju na vrijednosti Russell kreće putem emotivizma tvrdeći da su vrijednosni iskazi samo izražaji naših emociju. U skladu s tim etiku shvaća kao analizu značenja tih iskaza, znači kao meta-etiku, a isključuje normativnu etiku iz filozofije smatrajući da je nemoguće postići bilo kakvo racionalno slaganje oko najopćenitijih moralnih normi, jer se moralni iskazi kao ekspresije stavova odobravanja ili nedobravanja ne tiču činjeničnog stanja, nisu tvrdnje i ne mogu biti niti istiniti niti pogrešni.

Russellova shvaćanja iz tog perioda najviše se približavaju neopozitivističkoj doktrini pripadnika Bečkog kruga i njihovih istomišljenika (Ayer, Carnap i drugi), te je izgledalo da je između znanosti kao one koja se može pozivati na činjenice i utvrđivati istinitost, s jedne strane, i oblasti vrijednosti koju utvrđuje etika, s druge strane, nepremostiva provalija.

Ali, kao što se u gnoseološko-ontološkoj problematici Russell pretvorio u kritičara neopozitivizma, tako je i ovdje promijenio svoja gledanja. Russell, naime, i dalje prihvaća neopozitivističko i svoje prijašnje gledanje da su osnove na kojima etika počiva subjektivne, samo sad ne misli da to mora biti prepreka za izgrađivanje sistema objektivnih normi. Uviđajući i argumentirajući da vrijednosti nisu samo subjektivni izražaji emocija, što bi vodilo potpunom subjektivizmu vrijednosti i etičkom relativizmu, nego da je odlučujući kriterij za njihovo važenje i odobra-

¹ Bertrand Russell, *Philosophical Essays*, London, 1966. str. 21.

² Bertrand Russell, *op. cit.*, str. 21.

vanje njihov društveni sadržaj, Russell u tome vidi mogućnost da zasnuje opće-prihvatljivu etiku koja bi u kriteriju intersubjektivne suglasnosti nalazila svoje opravdanje za univerzalno važenje. Russell smatra da, ako se kao osnovni postulat etike prihvati tvrdnja da je opće dobro ono prema čemu treba procjenjivati sve postupke, ostali etički termini bi se mogli također definirati, što sve daje osnovu za opće-prihvatljivu etiku, te da bi je, kao takvu, prihvatila većina ljudi, a izuzeci bi se, kao i pri naučnoj argumentaciji, mogli zanemariti. U skladu s tako formuliranim općim principom mogle bi se utvrđivati etičke istine i etičke zablude, pa ovakvo rješenje koje Russell nudi, ublažava oštrinu razdvajanja vrijednosnog i spoznajnog, koje susrećemo kod njega ranije. Definirajući »dobro« kao »zadovoljenje želja«, Russell smatra da se zadovoljavaju bar dva uvjeta: prvo, da dobro izražava i sadrži onaj smisao koji većina ljudi pridaje terminu »dobro« i, drugo, da ima univerzalni karakter u tom smislu što će obuhvatiti cijelo čovječanstvo i njegove interese, a ne favorizirati jednu grupu ili pojedinca. Ispravan postupak se određuje kao onaj koji proizvodi maksimum želja koje su podudarne, koje imaju dobre posljedice i to uzimajući u obzir želje čovječanstva općenito. Russell sada ukazuje na sličnost između znanosti i etike koja se očituje u intersubjektivnosti i impersonalnosti, iako ostaje osnovna razlika među njima, a ta je da znanost, polazeći od činjenica, utvrđuje istinu, dok etika polazi od emocija i utvrđuje vrijednost. Međutim, kaže Russell, kada je u etici osnovni princip fiksiran i oko njega postignuto slaganje, ostali sporovi postaju sporovima oko sredstava za ostvarenje cilja (oko instrumentalnih vrijednosti) i najvećim svojim dijelom su činjenične prirode, budući da su u pitanju načini na koje cilj može biti ostvaren (to nam može kazati znanost).

Znanost, međutim, ne može dokazati što je najviše dobro, što je osnovni cilj, vrijednost po sebi. Osnovne, temeljne ili intrinisične vrijednosti ne može logički dokazati ni etika, ali to nije samo slabost etike, to je problem i drugih znanosti, jer ni u empirijskoj znanosti nije moguće dokazati neke osnovne principe, baveći se prirodom naučnog znanja i Russell se s time susretao.

Da bi izbjegao veću razliku među njima, tj. da u etici nema, kao u empirijskoj znanosti, kriterija provjerljivosti i valjanosti, Russell se poziva na princip koji je ujedno i zahtjev da svi ljudi prihvate neke osnovne vrijednosti koje bi bile kriterij za objektivno provjeravanje i vrednovanje postupaka kao ispravnih ili neispravnih. Iako je to složenije nego što ovakav Russellov zaključak pretpostavlja, ipak se može reći da se ovo njegovo mišljenje o objektivnosti djelomično potvrđuje time što se u svakoj zajednici, u okviru principijelnih sistema vrijednosti, daju otkriti izvjesne opće norme bez kojih se nijedna zajednica ne bi mogla održati. Ti elementi općeljudskog morala mogu se, dakle, i empirijski ustanoviti na temelju historijskog iskustva. Etika bi također, mogla odgovoriti (i odgovara) na kriterije koji se postavljaju svakoj naučnoj

spoznaji, kao što su npr. komunikabilnost, kritičnost, koherentnost i primjenjivost u praksi.

Iz svega proizlazi da je moguće govoriti o analogiji, a ne o identičnosti između znanosti i etike, njihovo se strogo razdvajanje pokazuje kao neopravdano budući da je potrebno i jedno i drugo promatrati u cjelini čovjeka, njegove spoznaje i djelovanja. Razumljivo je da tu treba uzvati određene razlike između znanosti i etike koje sama priroda predmeta i karakter spoznaje postavlja s obzirom na egzaktnost i objektivnost, kao i kriterije i metode provjerljivosti, u čemu znanstveni postupak predstavlja najpouzdaniji put spoznaje objektivne istine, struktura i zakona. Međutim, ni znanost ne daje apsolutno sigurno znanje. I Russell se slaže s tim, obrazlažući da, iako se pouzdano znanje može tražiti jedino oslanjanjem na znanost i ljudsko iskustvo, ipak je postizanje apsolutne izvjesnosti manje dostiživo nego što se nadao, te da su zaključci do kojih znanost dolazi u manjem ili većem stupnju vjerojatni, a ne potpuno sigurni. Najviše na što znanost pretendira jest maksimalna vjerojatnost u pogledu egzaktnosti i preciznosti otkrivenih struktura, tj. njihovo objašnjenje. Etika i, općenito, vrijednosna spoznaja ne mogu pretendirati na takvu objektivnost spoznaje, ali joj se ne može poricati određena objektivnost što je i Russell obrazlagao.

Samo pitanje da li se iz iskaza o činjenicama mogu izvoditi iskazi o vrijednostima, vrlo je složeno i nemoguće ga je riješiti neovisno od cjeline ljudske praktične djelatnosti. Znanost nam kaže što jest i što je moguće, a ne što treba da bude, koju mogućnost treba ostvariti. U tom smislu se etički stavovi, stavovi o vrijednostima ne mogu izvoditi iz stavova o činjenicama. Ali, ako se istina činjenica u znanosti traži samo preko verifikacije u empirijskom iskustvu ili u naučnoj praksi koja je svrha samoj sebi, onda se odvaja problem objašnjavanja činjenica od razumijevanja i njihove ljudske biti, odvaja se objašnjenje objektivnih veza i odnosa od razumijevanja prakse u kojoj se ti odnosi stvaraju. Ljudska praktična djelatnost je izvorište svakog smisla, te je u tom smislu opravdano pozivati se na potrebu komunikacije znanosti i vrednovanja koji su oboje djelo te prakse.

I Russell je, kako smo prethodno obrazložili, nadošao na neopravdanost stroge odvojenosti između spoznaje i vrijednosne problematike, iako je za njegovu filozofiju više karakteristično upravo odvajanje kognitivnog i vrijednosnog, s obrazloženjem da su teškoće današnje filozofije najviše proizlazile iz spajanja filozofije prirode i filozofije vrijednosti. Njegova su obrazloženja proizlazila iz ambicija da filozofiju zasnuje po uzoru na znanost, a »Sve što je moguće saznati, može se saznati pomoću nauke, ali stvari koje po svim pravilima spadaju u oblast osećanja leže izvan nauke.«³ Ovako je Russell mislio u vrijeme kad je zastupao emotivističko gledište u etici i u vrijeme kad je zagovarao strogu naučnost filozofije. Kako je i jedno i drugo gledanje promijenio,

³ Bertrand Russell, *Istorija zapadne filozofije*, Beograd, 1962. str. 769.

a pronašao da je pravo tlo filozofije u neispitanoj sferi spoznaje gdje se i pitanje o vrijednosti nalaze, ostavlja pitanja etike i vrijednosti u sferi svoje koncepcije filozofije, ali s bitno drugačijim statusom od onoga što ga ima naučna filozofija.

Russell je također uvidio da se u tome što znanost ne može niti dokazati niti opovrći vrijednosti kriju razne mogućnosti manipuliranja i zloupotrebe rezultata i znanosti u svrhe štetne za čovjeka, pa i za cijelo čovječanstvo. O tome piše u »The Scientific Outlook«, prije Huxleya i prije Orwela; snažno i plastično opisujući »naučno društvo« koje bi bilo organizirano kao svjetska država, iznosi razne mogućnosti koje bi se mogle ozbiljiti u svijetu upravljanom znanošću bez ljubavi i uvažavanja smisla, te ističe da naučno društvo, kako ga je on opisao, ne treba shvatiti kao potpuno ozbiljno, proročanstvo, nego kao »pokušaj da se prikaže svijet koji bi rezultirao kad bi naučna tehnika vladala neobuzdano«,⁴ Ali Russell isto tako uviđa da bi opasnosti mogle postati realne ukoliko znanost i tehnika ne vode računa o tome da njihova primjena treba obogaćivati, a ne sputavati ljudski život i stvaralaštvo. Realnost je opasnosti, obrazlaže Russell, u tome što znanost u proteklih nekoliko stoljeća postepeno čini »prijelaz od kontemplacije prema manipulaciji«,⁵ odnosno što znanost sve više postaje znanje-moć za razliku od znanje-ljubav: »Znanost je u početku nastala zahvaljujući ljudima koji su bili zaljubljeni u svijet. Oni su opažali ljepotu zvijezda i mora, vjetrova i planina. Budući da su sve to voljeli, njihove misli su se time bavile, i oni su sve to željeli shvatiti dublje nego što je to omogućavala čisto izvanjska kontemplacija, korak po korak, kako se znanost razvijala, impuls ljubavi koji ju je rodio sve više je slabio, dok je impuls moći, koji je u početku bio samo suputnik, postepeno uzurpirao komandu zahvaljujući svom nepredviđenom uspjehu. Zaljubljenik prirode bio je prevaren, tiranin nad prirodom bio je nagrađen. Razočaran kao zaljubljenik prirode, čovjek znanosti postaje njen tiranin.«⁶

Međutim, iako Russell uviđa da u znanosti impuls moći sve više zamjenjuje impuls ljubavi, što je izvor opasnosti s obzirom na moguće manipuliranje i primjenu u nehumane svrhe, on svojim humanizmom progovara u ime ukazivanja na jedno humanije pozivanje na spoznaju i čovjekov život u njegovoj raznolikosti. Samo znanje nije izvor opasnosti, kaže Russell kao veliki poštovalac i zagovaratelj razvoja znanosti, ali one koja čovjeku proširuje horizonte spoznaje i koja je nošena težnjama koje pronađu ljudski rad, slobodu i humanost cijelog ljudsko-svjetskog pothvata, niti je moć sama po sebi izvor opasnosti. Ono što je opasno jest imati moć u svojim rukama, moć radi same moći, a ne moć radi istinskog dobra. Tako Russell apelira da se znanost ne smije udaljiti od svog humanog podrijetla, te da pitanje čovjekove odgovor-

⁴ Bertrand Russell, *The Scientific Outlook*, London 1954. str. 269.

⁵ Bertrand Russell, *op. cit.*, str. 270.

⁶ Bertrand Russell, *op. cit.*, str. 271—272.

nosti za ljudsko djelovanje i opstanak traži i njegovu odgovornost za racionalnu i humanu primjenu znanosti i tehnike.

To je ujedno i poziv da istina i smisao, znanost i etika ne budu razdvojeni te, iako znanost ne može temeljne vrijednosti niti dokazati niti opovrći, ne smije ih zanemariti, isto kao što je znanje potrebno vrijednostima, jer se ljudsko djelovanje i vrednovanje uvijek događa pretpostavljajući stanovito znanje i stanovitu situaciju.

Milena Radovan: SCIENCE AND ETHICS IN THE LIGHT OF RUSSEL'S CONSIDERATIONS

Summary

This article discusses the relation between the science and ethics following Russel's considerations of the problem. It shows that the separation of the factual and the valuable in philosophy in the strict sense is unjustified, and that science is not completely valuably neutral, as ethics is not completely cognitive.